

Таблиця 4.

Об'єкти природно-заповідного фонду Єланецько-Інгульського регіону

Категорія об'єкту	Площа, га	Розташування
Миколаївська область:		
Природний заповідник "Єланецький степ"	1675,5 га	На межі Єланецького та Новоодеського р-нів
Регіональний ландшафтний парк "Приінгульський", до складу якого входять ботанічні заказники місцевого значення:	541,5 га	Новобузький р-н
"Софіївський"		с. Софіївка
"Пелагеївський"		с. Пелагеївка
Ботанічні заказники місцевого значення:		
"Ульянівський"	5 га	с. Ульянівка Новобузького р-ну
"Балка широка"	5 га	с. Дружелюбовка Єланецького р-ну
"Богодарівка"	50 га	с. Богданівка та с.Маложонівка Єланецького р-ну
Ботанічна пам'ятка природи "Возсіяцьке"	5 га	с. Возсіяцьке Єланецького р-ну
Ландшафтний заказник місцевого значення "Водяно-Лорине"	3 га	с Водяно-Лорине Єланецького р-ну
Кіровоградська область:		
Ландшафтний заказник загальнодержавного значення "Монастирище"	15,3 га	с.Завтурове Устинівського р-ну
Ландшафтний заказник загальнодержавного значення "Шумок"	20,10 га	с. Великодрюкове Бобринецького р-ну
Заповідне урочище "Селіванівське"	15 га	с. Селіванове Устинівського р-ну
"Заповідне урочище "Мертвоводдя"	20 га	с. Вітязівка Бобринецького р-ну
Заповідне урочище "Юр'ївська балка"	15 га	с. Костомарівка Бобринецького р-ну
Пам'ятка природи "Макарівська"	6,3 га	с. Солонцюватка Бобринецького р-ну
Всього :	2375,3 га	

pillata, *Stipa lessingiana*, *Stipa ucrainica*, *Adonis vernalis*, *Amygdalus nana*, *Astragalus odessanus*, *Limonium platyphyllum*, *Bellevalia sarmatica*, *Clematis integrifolia* та ін. Приєднання їх до заповідника допоможе зберегти популяції цих видів, та розширити межі заповідника.

Тож в цілому флора Єланецько-Інгульського регіону має у своєму складі значну частку раритетних видів, що мають високий державний та міжнародний статус охорони і багато регіонально рідкісних видів. Це пояснюється значними антропогенними змінами на території регіону за рахунок розорювання степів, заліснення та інших надмірних пасквальних та рекреаційних навантажень. А природно-заповідна мережа регіону потребує розширення та вдосконалення.

Література

Воронова С.М. (2005-2006): Фітораритети судинних рослин міжнародного та державного природоохоронного статусу у природному заповіднику "Єланецький степ". - Вісник Національного науко-

во-природничого музею. Серія ботанічна. Ч.2. К.: Фітон. 298-333.
 Европейский красный список животных и растений, находящихся под угрозой исчезновения во всемирном масштабе. - Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 1992. 1-167.
 Заверуха Б.В. (1985): Флористичне районування України. - Природа Украинской ССР. Растительный мир. К.: Наукова думка. 34-43.
 Заповідні куточки Кіровоградської землі / Під ред. Т.Л. Андрієнко. К.: Артур-А, 1999. 1-240.
 Крицкая Л.И., Новосад В.В. (2001): Флоросозологические особенности степных флор региона Западного Причерноморья в связи с вопросами оптимизации его природно-заповедной сети. - Вісник Національного науково-природничого музею. К. 147-189.
 Мосякін С.Л. (1999): Рослини України у світовому Червоному списку. - Укр. ботан. журн. 56 (1): 76-88.
 Новосад В.В. (1992): Флора Керченско-Таманского региона. К.: Наукова думка. 1-279.
 Список регіонально рідкісних видів судинних рослин. Миколаївська область. Миколаїв, 2001. 1.
 Сосудистые растения Николаевской области, требующие региональной охраны (не вошедшие в Красные книги УССР и СССР). Николаев, 1985. 1-3.
 Червона книга України. Рослинний світ. К.: Українська енциклопедія, 1996. 1-608.
 Чопик В.И. (1978): Редкие и исчезающие растения Украины. Справочник. К.: Наукова думка. 1-216.

ЗБЕРЕЖЕННЯ ФІТОРІЗНОМАНІТТЯ В МЕРЕЖІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ КУП'ЯНСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О.Г. Вовк, О.В. Філатова, О.В. Клімов

Український науково-дослідний інститут екологічних проблем

Однією із найактуальніших проблем сьогодення є необхідність збереження та охорони середовищ існу-

вання біоти, ландшафтного і біологічного різноманіття, і в першу чергу фіторізноманіття, яке відіграє про-

відну роль у кругообігу енергії у біосфері. Забезпечити недоторканість і збереження фітобіоти, рідкісних і зникаючих фітоценозів та видів рослин можливо в наш час лише шляхом створення природно-заповідних територій зі встановленням певного заповідного режиму, який би обмежував та контролював антропогенне навантаження на екосистеми. У результаті надмірної експлуатації природного різноманіття відбувається процес втрати екосистемами біологічної стійкості. Порушення екологічної стабільності екосистем зумовлює деградацію природних ландшафтів і сприяє розвитку катастрофічних явищ.

Сучасна флора та рослинність Харківщини мають трансформований характер внаслідок інтенсивної господарської діяльності людини. Тому природні комплекси – ліси, степи, луки, болота – займають на території області незначні площі. Відсоток природних та напівприродних територій в Куп'янському районі Харківської області становить 35,37%.

Після прийняття "Закону "Про природно-заповідний фонд України" (1992) на Харківщині почався етап оптимізації мережі заповідних територій. Лабораторією заповідних об'єктів і територій, що підлягають особливій охороні, Українського науково-дослідного інституту екологічних проблем здійснені комплексні дослідження по вивченню біорізноманіття, виявлення на території Харківської області незайманих і мало порушених куточків, де ще збереглися рідкісні види рослин, типові та зникаючі рослинні угруповання. Саме такі території є перспективними для заповідання з метою розширення мережі природно-заповідного фонду.

Важливе значення для розробки законодавчої бази щодо охорони довкілля має прийнята в нашій країні "Концепція збереження біологічного різноманіття України" (1996). Стаття 38 Закону України "Про рослинний світ" (1999) передбачає ведення державного обліку, кадастру і моніторингу рослинного світу нашої країни з метою обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних рослинних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання. Державний кадастр передбачає комплексний підхід до вивчення, збереження та використання фіторізноманіття на видовому, ценотичному та екосистемному рівнях. Такого ж системного, комплексного підходу до збереження ландшафтного та біологічного різноманіття вимагає формування національної екологічної мережі (Закони України, 2000, 2004).

В світлі сказаного вище особливого значення та актуальності набуває вивчення сучасного стану територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ). На території Куп'янського району Харківської області розташовані складові елементи загальнодержавної екологічної мережі – Оскільський та Синихінсько-Балаклійський природні екокоридори місцевого значення.

Флору та рослинність Куп'янщини свого часу вивчали Є.М. Лавренко (1924), М.І. Котов (1927а, 1927б.), Ф.Я. Левіна (1933), Ф.О. Гринь (1973). Результати ботанічного обстеження окремих територій ПЗФ наведені в роботах О.В. Філатової зі співавторами (2000, 2002, 2003). Співробітники лабораторії природних об'єктів,

що підлягають особливій охороні, УкрНДПЕП за результатами інвентаризаційного обстеження заповідних об'єктів і територій склали довідник "Природно-заповідний фонд Харківської області" (2005), в якому є короткий опис окремих заповідних територій, дані про їх площу та місце розташування.

З метою складання державного кадастру територій ПЗФ нами протягом 1998–2005 рр. здійснено комплексне вивчення біорізноманіття заповідних об'єктів Куп'янщини. Досліджуючи детально фіторізноманіття заповідних територій, ми визначали представлені тут типи рослинності, переважаючі рослинні угруповання, видовий склад рослин. Особливу увагу звертали на рідкісну фітобіоту – наявність і поширення раритетних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, Зеленого списку Харківської області, видів рослин, що підлягають особливій охороні в Європі, Україні, на Харківщині. Одним із напрямків проведеного дослідження було визначення ступеню збереження заповідних об'єктів в природному стані та антропогенного впливу на їх біоту.

Куп'янський район знаходиться на сході Харківщини в північній частині Лівобережного Степу України. Загальна площа території району 1313,4 км². Відсоток природних та напівприродних територій становить 35,37. За геоботанічним районуванням (Дідух, Шеляг-Сосонко, 2003) він розташований в межах Сіверсько-донецького округу різнотравно-злакових степів, байрачних дубових лісів та рослинності крейдяних відслонень (томілярів), Середньодонської степової підпровінції, Понтичної степової провінції, Євразійської степової області. В орографічному відношенні цей район являє собою південні відроги Середньоросійської височини. Поверхня розрізана річковими долинами, балками, ярами. На плато на давніх лесових терасах ґрунти – чорноземи звичайні середньо гумусні. На лівобережжі р. Оскіл переважають дернинні слабо опідзолені, піщані та глинисто-піщані ґрунти. На правобережжі найчастіше представлені чорноземи звичайні різного ступеню змитості. На схилах долин річок та балок трапляються дернові карбонатні ґрунти на еловій щільних карбонатних порід і відслонення крейди. В заплавах річок поширені лучно-чорноземні та лучні поверхнево-солонцюваті ґрунти. На ділянках з близьким заляганням ґрунтових вод розвинені потужні та наносні лучно-болотні, інколи солонцюваті і солончакові ґрунти. Тип ґрунту, рельєф та умови зволоження в значній мірі визначають характер рослинності.

В рослинному покриві району дослідження представлені такі типи природної рослинності: листяні та хвойні ліси, лучні, справжні, чагарникові та крейдові степи, заплавні та суходільні луки, водна та прибережна рослинність. У минулому більшу частину площі району займали ліси, тепер збереглися їх невеликі ділянки, лісистість складає 12,8%. Невеликі ділянки степової рослинності збереглися на крутосхилах, але вони зазнали чималих змін від антропогенного втручання.

Об'єкти природно-заповідного фонду Куп'янщини – 5 заказників місцевого значення, загальною площею 174,3 га, що становить 0,13% площі району. До бота-

Рідкісна фітобіота територій ПЗФ Куп'янського району

Назва (виду, угруповання)	Назва заказника та його площа (га)				
	Миколаїв- ський (бот), 17,6	Цибів- ський (бот), 68	Куп'ян- ський (бот), 57	Новомико- лаївський (бот), 47,7	Стінки (ент), 7,0
Види, що занесені до Червоної книги України					
1. <i>Ornithogalum bouchanum</i> (Kunth) Aschers.	+				
2. <i>Paeonia tenuifolia</i> L.			+		
3. <i>Pulsatilla nigricans</i> Storck		+			
4. <i>Stipa capillata</i> L.	+	+	+	+	
5. <i>Stipa lessingiana</i> Trin. et Rupr.			+	+	
6. <i>Stipa pennata</i> L.				+	
7. <i>Stipa pulcherrima</i> L.	+				
Разом	3	2	3	3	
Види, що занесені до Червоного списку Харківської області					
1. <i>Aconitum lasiostomum</i> Reichenb.		+			
2. <i>Adonis vernalis</i> L.		+	+	+	
3. <i>Adonis wolgensis</i> Stev.			+	+	
4. <i>Amygdalus nana</i> L.	+		+	+	
5. <i>Anemone sylvestris</i> L.		+			
6. <i>Astragalus pubiflorus</i> DC.			+	+	
7. <i>Astragalus albicaulis</i> DC.	+				
8. <i>Bellevalia sarmatica</i> (Pall. ex Georgi) Woronov			+	+	
9. <i>Carex humilis</i> Leys.		+			
10. <i>Cerasus fruticosa</i> (Pall.) Woronov			+	+	
11. <i>Clematis integrifolia</i> L.	+		+	+	
12. <i>Clematis pseudoflammula</i> Schmalh. ex Lipsky					+
13. <i>Goniolimon tataricum</i> (L.) Boiss.			+		
14. <i>Hyacinthella leucophaea</i> (K.Koch) Schur	+			+	
15. <i>Hypericum elegans</i> Steph.					+
16. <i>Iris pumila</i> L.			+	+	
17. <i>Linum flavum</i> L.	+	+		+	
18. <i>Ornithogalum kochii</i> Parl.	+		+	+	
19. <i>Salvia aethiopsis</i> L.	+	+	+	+	
20. <i>Salvia austriaca</i> Jacq.				+	
21. <i>Salvia nutans</i> L.	+	+		+	+
22. <i>Salvia pratensis</i> L.	+	+			
23. <i>Sanguisorba officinalis</i> L.				+	
24. <i>Teucrium polium</i> L.	+		+		
25. <i>Valeriana rossica</i> P. Smirn.			+	+	
26. <i>Viburnum opulus</i> L.		+			
27. <i>Vinca herbacea</i> Waldst. et Kit.	+	+	+	+	
Разом	10	10	14	15	3
Типові та рідкісні рослинні угруповання за Зеленою книгою України					
1. <i>Amygdaleta nanae</i>	+		+	+	
2. <i>Cariceta humilis</i>		+			
3. <i>Paeonieta tenuifoliae</i>			+		
4. <i>Stipeta lessingiana</i>			+	+	
5. <i>Stipeta capillatae</i>	+		+	+	
6. <i>Stipeta pennatae</i>				+	
7. <i>Stipeta pulcherrimae</i>	+				
Разом	3	1	4	4	
Рідкісні рослинні угруповання за Зеленим списком Харківської області					
1. <i>Crinitarieta villosae</i>	+		+	+	+

нічних належать заказники: “Миколаївський”, “Цибівський”, “Куп'янський”, “Новомиколаївський”, а “Стінки” – ентомологічний заказник.

Ці території знаходяться на схилах яружно-балкових систем різної крутизни та експозиції, що визначає характер степової рослинності. На пологіх схилах пів-

денної і південно-східної експозиції переважають ценози справжніх степів – типчаково-ковилово-різнотравні та чагарниково-злаково-різнотравні. В рослинному покриві домінують *Festuca rupicola* Heuff., *Koeleria cristata* (L.) Pers., *Stipa capillata* L., *Agropyron pectinatum* (Bieb.) Beauv., *Caragana frutex* L., *Chamaecytisus austriacus* (L.) Link, *Ch. ruthenicus* (Fisch. ex Woloszcz.) Klaskova, *Marrubium praecox* L., *Crinitaria villosa* (L.) Grossh., *Achillea setacea* L., *Otites borysthena* (Grun.) Klok., *Stachys recta* L., *Veronica austriaca* L. *Verbascum phoeniceum* L., а на крутих схилах зі змитими глинистими ґрунтами – угруповання з переважанням *Salvia nutans* L., *Thymus marschallianus* L., *Linum flavum* L., *Hieracium pilosella* L., *Helychrisum arenarium* L. тощо. На північних і північно-західних схилах поширені угруповання лучних степів з *Bromopsis riparia* (Rehm.) Holub, *Poa angustifolia* L., *Carex praecox* Schreb. і багатим мезофітним різнотрав'ям, зокрема: *Vinca herbacea* Walds., *Hypericum perforatum* L., *Thalictrum minus* L., *Fragaria viridis* L., *Phlomis tuberosa* L. тощо. Лучна рослинність займає незначні площі і представлена угрупованнями справжніх луків, які зростають в пониззях балок. Флора заказників досить різноманітна, в її складі чисельні лікарські, декоративні, медоносні, їстівні види рослин. Наявність на заповідних територіях бур'янів свідчить про неповне дотримання відповідного режиму охорони.

В цілому, рослинний покрив заказників Куп'янщини характеризується значним флористичним та фітоценотичним різноманіттям. Репрезентативність раритетних видів та угруповань представлена в таблиці. В рослинному покриві досліджених заказників виявлено ценози 7 рідкісних та зникаючих рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України (1987). Перш за все, це угруповання формації *Paeonia tenuifoliae*, яка зустрічається в ботанічному заказнику “Куп'янський”. Цей вид тут має значну рясність, його популяція в гарному стані, переважна більшість особин квітують, утворюючи барвисті плями. Серед ковильників найпоширенішою є формація *Stipeta capillatae*, яка зустрічається в трьох ботанічних заказниках (“Миколаївський”, “Куп'янський”, “Новомиколаївський”). Угруповання *Stipeta lessingiana* представлені в рослинному покриві “Куп'янського” та “Новомиколаївського” заказників. Рідше зустрічаються формації *Stipeta pulcherrimae* (“Миколаївський”) і *Stipeta pennatae* (“Новомиколаївський”). Формації *Amygdaleta nanae* добре збереглися в “Миколаївському”, “Куп'янському”, “Новомиколаївському” заказниках. Лише в заказнику “Цибівський” зареєстрована формація *Cariceta humilis*. Рідкісна, занесена до Зеленого списку Харківщини, формація *Crinitarieta villosae* відмічена в рослинному покриві всіх заказників, крім “Цибівського”.

Різнотравна рідкісна флора досліджених заказників. В її складі 7 видів, які включені до Червоної книги України (1996). Крім названих видів *Stipa* L. та *Paeonia tenuifolia*, які є ценозоутворювачами рідкісних угруповань, підлягають охороні в межах України також *Ornithogalum bouchanum* (“Миколаївський”) та *Pulsatilla nigricans* (“Цибівський”). Рідкісними для флори

Харківської області (Горелова, Альохін, 1999; Клімов, Вовк, Філатова та ін., 2005) є 26 видів. Більшість із них належать до важливих ресурсних рослин, які мають цінні цілющі властивості (*Adonis vernalis*, *Hypericum elegans*, *Viburnum opulus*, *Sanguisorba officinalis*, *Valeriana rossica*), або відрізняються високою декоративністю (*Anemone sylvestris*, *Hyacinthella leucophaea*, *Vinca herbacea*, *Ornithogalum kochii*, *Iris pumila*, *Amygdalus nana*, *Cerasus fruticosa*, *Linum flavum*, *Goniolimon tataricum*, *Clematis integrifolia*, *C. pseudo-flammula*, види *Salvia* L. тощо).

Дані, наведені в таблиці, свідчать про ступінь репрезентативності рідкісної фітобіоти в заказниках Куп'янщини. Високі показники наявності раритетних угруповань і видів, стосуються заказників “Куп'янський” та “Новомиколаївський”. Дещо менше різноманіття рідкісної флори в “Миколаївському” заказнику. В рослинному покриві заказника “Цибівський” виявлене лише одне рідкісне угруповання та 11 зникаючих видів рослин. В складі флори найменшого за площею ентомологічного заказника “Стінки” зареєстровано лише одне угруповання та 3 види рослин рідкісних для регіону. Збіднілий характер флори двох останніх заказників пов'язаний з порушеннями режиму заповідання; тут відмічені: надмірне випасання, викошування, випалювання території тощо.

Проведений аналіз показав, що досліджені території ПЗФ Куп'янського району, незважаючи на їх порівняно невеликі площі, є осередками збереження фітоценотичного та флористичного різноманіття степової фітобіоти. На цих територіях охороняються фрагменти лише степових біогеоценозів, що явно не охоплює все різноманіття типів рослинності і фітоценозів регіону. З іншого боку, існуючі заказники розташовані поза річковими долинами, а тому не увійдуть до складу запроєктованої екологічної мережі Харківської області. В межах запроєктованих Оскільського та Балаклійсько-Синьківського екокоридорів зарезервовані для наступного заповідання ботанічний заказник “Калинівський” та гідрологічні “Сеньківський” і “Пристін”. Вони забезпечать охорону ценозів крейдових степів, лучних і водно-болотних угруповань.

* * *

Території природно-заповідного фонду Куп'янського району Харківської області є осередками збереження фітоценотичного та флористичного різноманіття лише степової фітобіоти. Тут виявлені 7 рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, 1 угруповання, занесене до Зеленого списку Харківської області, 7 видів рідкісних для флори України та 26 видів – для Харківщини. Існуючі заповідні об'єкти не охоплюють всього ландшафтного, ценотичного та флористичного різноманіття регіону, що передбачається подолати з впровадженням запроєктованої екологічної мережі Харківщини.

Література

Горелова Л.Н., Альохін О.О. (1999): Рідкісні рослини Харківської області. Харків: ХНУ. 1-63.

- Дідух Я.П., Шеляг-Сосонко Ю.Р. (2003): Геоботаничне районування України та суміжних територій. - Укр. ботан. журн. 60 (1): 6-17.
- Гринь Ф.О. Рослинність крейдяних відслонень. /Рослинність УРСР. Степи, кам'янисті відслонення, піски. К.: Наук. думка, 1973. 336-356.
- Закон України "Про природно-заповідний фонд України". Відомості ВР України. 1992. 34: 1130-1155.
- Закон України "Про рослинний світ". Офіційний вісник України. 1999. 18: 23-35.
- Закон України "Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки". ВР України Закон №1989-III від 21.09.2000. 25-41.
- Закон України "Про екологічну мережу України". Офіційний вісник України. 2004. 29: 53-62.
- Зеленая книга Украинской ССР: Редкие, исчезающие и типичные, нуждающиеся в охране растительные сообщества. /Под общ. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонко К.: Наук. думка, 1987. 1-216.
- Клімов О.С., Вовк О.Г., Філатова О.В. та ін. (2005): Природно-заповідний фонд Харківської області. Харків: Райдер. 1-304.
- Концепція збереження біологічного різноманіття України (1998). Київ: Мін. охор.навк. серед. та ядерн. безпеки України. 1-16.
- Котов М.И. (1927а): Материалы к флоре степей Харьковской губернии. Кочиновская степь в Купянском округе. - Журн. Русск. бот. о-ва. 12 (2): 173-182.
- Котов М.И. (1927б): Ботанико-географический очерк растительности меловых обнажений по р. Осколу и его притокам. - Журн. Русск. бот. о-ва. 12 (3): 249-261.
- Лавренко Є. (1924): Про сучасний стан Кочиновського степу Куп'янського пов. на Харківщині. - Укр. ботан. журн. 2: 64-65.
- Левіна Ф.Я. (1933): Залишки степової рослинності на Куп'янщині у Великобурлуцькому районі. - Журн. біо-бот. циклу ВУАН. (5-6): 185-230.
- Філатова О.В., Тверетінова В.В., Клімов О.В. (2000): Сучасний стан ботанічних заказників Харківщини. - Екологія Харківщини: стан, проблеми, перспективи. Тези доп. наук.-практ. конф. Харків: Укр-НДІЕП. 157-158.
- Філатова О.В., Вовк О.Г., Клімов О.В. (2002): Сучасний стан рослинності ентомологічних заказників Харківщини. - Міжнародна наук.-практ. конф. "Екологічні проблеми довкілля та шляхи їх вирішення". Дев'яті Каришинські читання. Полтава. 77-78.
- Філатова О.В., Вовк О.Г., Клімов О.В. (2003): Роль ентомологічних заказників у збереженні фіторізноманіття Харківщини. - Запов. справа в Україні. 9 (2): 6-10.
- Червона книга України. Рослинний світ / Під редакцією Ю.Р. Шеляга-Сосонка. К.: Укр. енциклопедія ім. Бажана, 1996. 1-602.
- Шеляг-Сосонко Ю., Дубина Д., Мінарченко В., Федорончук М. (2003): Державний кадастр рослинного світу України. - Жива Україна. 5-6: 3-8.